

Components of Eudemonia-Oriented relationships in the Family Based on Islamic Sources: Developing a Conceptual Model

Seyyed Abolfazl Hosseininasb / PhD student in Psychology, Imam Khomeini Educational and Research Institute sahosseini8665@gmail.com

Mohammad Reza Ahmadi Mohammadabadi / Associate Professor, Department of Psychology, Imam Khomeini Educational and Research Institute m.r.ahmadi@iki.ac.ir

Hamid Rafieihonar / Assistant Professor, Department of Psychology, Research Institute for Islamic Sciences and Culture hamidrafii2@gmail.com

Received: 2025/04/21 - Accepted: 2025/06/28

Abstract

Regarding what constitutes wellbeing, “a good life” for a person, two schools of thought have emerged in positive psychology; a hedonic school and a second school that supports eudemonia – centered life. Researchers in the field of eudemonia believe that a “good life” is not just about feeling good for an individual, but eudemonia and happiness is found in expressing virtue and doing what is worthy of being done. The present study was conducted with the aim of developing a conceptual model of eudemonia-oriented relationships in the family based on Islamic sources (Quran and Hadith). In this study, content analysis was used to analyze the conceptual components of eudemonia-oriented relationships in the family from descriptive-explanatory sentences from Islamic sources (Quran and Hadith), and linguistic semantics was used to explain the conceptual structure of eudemonia-oriented relationships in the family. For this purpose, descriptive-explanatory sentences related to the topic were searched and selected in Islamic texts using the words and concepts collected in the semantic domain of eudemonia-oriented relationships in the family. In order to determine the conceptual components, coding, categorization, and conceptualization operations were performed on the main themes of the selected texts. The findings showed that the conceptual structure of eudemonia-oriented relationships in the family, based on Islamic sources, is based on seven main components: good character, desirable verbal communication, respect, meeting genuine needs, commitment arising from religion, concern for the religiousness of members, and resilience in problems and conflict resolution with spiritual motivation.

Keywords: relationship, communication, eudemonia-centeredness, family, conceptual model.

مؤلفه‌های ارتباط سعادتمحور در خانواده بر اساس منابع اسلامی: تدوین یک مدل مفهومی

سیدابوالفضل حسینی نسب دانشجوی دکتری روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی sahosseini8665@gmail.com

محمدرضا احمدی محمدآبادی / دانشیار گروه روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی m.r.ahmadi@iki.ac.ir

حمید رفیعی هنر / استادیار گروه روان‌شناسی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی hamidrafi2@gmail.com

دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۱ - پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۷

چکیده

درباره آنچه برای انسان بهباشی «زندگی خوب» می‌آورد، دو نحله فکری در روان‌شناسی مثبت‌نگر شکل گرفته است؛ نحله‌ای از لذت‌نگری و نحله دوم که از سعادت‌نگری حمایت می‌کند. پژوهشگران در موضوع سعادت‌نگری معتقدند که «زندگی خوب» فقط احساس خوب داشتن برای فرد نیست، بلکه بهباشی در ابراز فضیلت و انجام دادن آنچه که شایسته انجام است، یافت می‌شود. پژوهش حاضر با هدف تدوین مدل مفهومی ارتباط سعادت‌محور در خانواده بر اساس منابع اسلامی (قرآن و حدیث) انجام شد. در این پژوهش جهت تحلیل مؤلفه‌های مفهومی ارتباط سعادت‌محور در خانواده از جملات توصیفی - تبیینی منابع اسلامی (قرآن و روایت) از روش تحلیل محتوا و به‌منظور تبیین ساختار مفهومی ارتباط سعادت‌محور در خانواده از روش معناشناسی زبانی استفاده شد. بدین منظور به‌واسطه واژگان و مفاهیم جمع‌آوری شده در حوزه معنایی ارتباط سعادت‌محور در خانواده، جملات توصیفی - تبیینی مرتبط با موضوع در متون اسلامی جست‌وجو و انتخاب شدند. برای تبیین مؤلفه‌های مفهومی نیز عملیات کدگذاری، مقوله‌بندی و مفهوم‌سازی بر مضمون‌های اصلی متون انتخاب شده، انجام شد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد ساختار مفهومی ارتباط سعادت‌محور در خانواده بر اساس منابع اسلامی بر هفت مؤلفه اصلی حسن خلق، ارتباط کلامی مطلوب، احترام، تأمین نیازهای اصیل، تعهد برخاسته از دین، دغدغه دین‌مداری اعضا و تاب‌آوری در مشکلات و حل تعارض با انگیزه معنوی مبتنی است.

کلیدواژه‌ها: ارتباط، سعادت‌محوری، خانواده، مدل مفهومی.

مقدمه

خانواده یکی از مهم‌ترین نهادهای جامعه و شکل‌دهنده شخصیت آدمی است. به این دلیل که اولین نهادی است که افراد در آن احساس، فکر و رفتار می‌کنند، یاد می‌گیرند و رشد می‌یابند (Carr, 2012). خانواده از افرادی تشکیل شده است که با پیوند زناشویی، همخونی یا فرزندخواندگی با یکدیگر به‌عنوان زن، شوهر، مادر، پدر، برادر، خواهر و فرزند ارتباط دارند، از فرهنگ مشترک برخوردارند و در واحد خاصی زندگی می‌کنند (قنادان، ۱۳۷۵). مطلوبیت، رضایت، خشنودی، کیفیت و عملکرد مناسب خانواده عامل بسیار تأثیرگذاری در شکوفایی رشد و پیشرفت اعضای خانواده و در دید وسیع‌تر، شکوفایی جامعه است (چاوشی و دیگران، ۱۳۹۸). دیکستین (۲۰۰۷) معتقد است هماهنگی و توازن، رهبری و رابطه مؤثر اعضای خانواده، در عملکرد بهینه خانواده، نقش مؤثری دارند. از سوی دیگر دپاول (۲۰۰۶) بعضی از ویژگی‌های خانواده دارای عملکرد مطلوب را این‌گونه عنوان می‌کند: «تعامل ارتباطی باز، کنترل و مهار فشارهای روحی و روانی به‌طور مؤثر، همدلی، رهبری، ابراز محبت و علاقه، مسئولیت‌پذیری شخصی». اصولاً کارآیی یک خانواده به توانایی آن در مقابله با فشارهای روانی، تعارضات و مشکلات اشاره دارد (مینوچین، ۱۳۷۳).

سعادت به‌عنوان یک هدف انسانی و اجتماعی، نه‌تنها به احساس خوشبختی فردی مرتبط است، بلکه در تعاملات و روابط خانوادگی نیز تجلی می‌یابد (Seligman, 2011). سعادت در نگاه سلیگمن برگرفته از واژه ایدایمونیا در فلسفه ارسطو است. فلسفه اخلاق ارسطو، غایت‌انگارانه و سعادت‌محور است و تعریف وی از سعادت، وام‌دار مفهوم کلیدی فضیلت است. در واقع ارسطو برای توضیح مفهوم فضیلت، از سعادت آغاز کرده است (طباطبایی، ۱۳۹۰). در این زمینه، مفهوم «سعادت‌محور» به معنای تلاش برای ایجاد و تقویت روابطی است که بر مبنای عشق، احترام و همدلی بنا شده‌اند. این نوع ارتباطات نه‌تنها به تقویت احساس تعلق و امنیت در خانواده کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به‌عنوان یک منبع اصلی برای توسعه توانمندی‌های فردی و اجتماعی اعضای خانواده عمل کند (Fredrickson, 2001). بر اساس نظریه‌های روان‌شناسی مثبت‌گرا، ارتباطات مثبت و حمایت‌گرانه در خانواده می‌تواند به افزایش سلامت روان، افزایش رضایت از زندگی و بهبود کیفیت روابط بین‌فردی کمک کند (Ryan and Deci, 2001). از سوی دیگر، در دنیای مدرن امروز که با چالش‌های متعددی نظیر استرس‌های شغلی، مشکلات اقتصادی و تغییرات اجتماعی همراه است، توجه به روابط خانوادگی به‌عنوان یک منبع حمایت و تقویت‌کننده سعادت اهمیت بیشتری یافته است. خانواده‌ها به‌عنوان حامیان اولیه افراد، می‌توانند با ایجاد فضایی مثبت و حمایت‌گر، به تقویت احساس رضایت و خوشبختی در زندگی افراد کمک کنند (Gottman, 1994). ارزش اصلی خانواده، حاصل شبکه روابطی است که توسط اعضای آن به وجود آمده است (گلدنبرگ و گلدنبرگ، ۱۳۸۵). خانواده‌های بالنده، نحوه برقراری ارتباط و ارسال پیام را

به‌خوبی یاد گرفته‌اند و بنابراین الگوهای سالمی دارند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که زوج‌های راضی ارتباط بیشتری با یکدیگر دارند. همچنین خانواده‌هایی که ارتباط میان اعضا و تعاملات خانواده بر اساس نزدیکی و صمیمیت و تفاهم بین افراد استوار است، در برابر فشارهای زندگی، مقاومت و مصونیت بیشتری از خود نشان می‌دهند (قمی و خوشنام، ۱۳۹۰). بنابراین شناخت و تبیین الگوهای ارتباطی خانواده، یعنی راه‌هایی که از طریق آن زن و شوهرها و فرزندان با یکدیگر به تعامل می‌پردازند، می‌تواند نقش مؤثری را در پیش‌بینی رضایتمندی زندگی زوجین داشته و سرمشق‌ها و تجویزهایی مربوط به آنها داشته باشد. پژوهشگران سعی کرده‌اند که ارتباطات درون خانوادگی را تعریف کرده و ارتباطات اعضای خانواده را به سبک‌ها و الگوهای طبقه‌بندی نمایند (Brog & et al, 2008). کاستن و اندرسون (۲۰۰۴) از اصطلاح جهت‌گیری اجتماعی و جهت‌گیری مفهومی به‌عنوان دو الگوی ارتباطی خانواده استفاده کردند. در جهت‌گیری اجتماعی بر قدرت والدین تأکید می‌شود؛ درحالی‌که در جهت‌گیری مفهومی اعضا تشویق می‌شوند که عقایدشان را مطرح کنند و با همدیگر به بحث و تبادل نظر بپردازند (Dong, 2005). ارتباط دارای انواعی است که در مورد خانواده نیز مصداق دارد که عبارت‌اند از:

الف) ارتباطات عاطفی: عبارت است از ارتباطی که پیام در آن بیان می‌گردد. این بیان بیشتر جنبه عاطفی دارد تا جنبه عقلانی؛

ب) ارتباطات عملی: نوعی ارتباط است که در آن پیام منتقل می‌گردد و محتوا و طبیعت این پیام عملی و عقلانی است. این پیام بیشتر به اجرای امور روزمره و خانوادگی مربوط می‌شود؛

ج) دسته سوم ارتباط انتقال اطلاعات را دربر می‌گیرد، آنها اطلاعات بادوامی هستند که دارای یک نفع عمومی هستند (اقلیما، ۱۳۸۳). آرگیل (۲۰۰۱) بر این باور است که خانواده یکی از قوی‌ترین پیوندهای ارتباط اجتماعی است و ابعاد گوناگون آن مانند شمار اعضای خانواده، تحصیلات، درآمد، ساختار قدرت و همبستگی اعضای خانواده از تعیین‌کننده‌های شادی و بهباشی هستند. بنابراین به‌طور کلی، درباره آنچه برای انسان بهباشی «زندگی خوب» می‌آورد، دو نحله فکری در روان‌شناسی مثبت‌نگر شکل گرفته است. نحله‌ای که از لذت‌نگری و نحله دوم که از سعادت‌نگری حمایت می‌کند (Hefferon and Boniwell, 2011). پژوهشگران در موضوع سعادت‌محوری معتقدند که «زندگی خوب»، فقط احساس خوب داشتن برای فرد نیست، بلکه بهباشی در ابراز فضیلت و انجام دادن آنچه که شایسته انجام است، یافت می‌شود (Hefferon and Boniwell, 2011). بنابراین می‌توان جهت‌گیری‌های کلی فلسفه زندگی سعادت‌گرا را فضیلت، ترجیح خردورزی بر دیگر شیوه‌های بودن، معناداری و شکوفایی دانست (کرد و دیگران، ۱۳۹۹). سعادت‌نگری معادل فارسی برای اصطلاح eudaimonia است. این اصطلاح به معنای حالتی مبتنی بر «داشتن درون‌مایه معنوی خوب و عوامل رستگاری

در فرد» است (Vitterso, 2016). از دیدگاه روان‌شناسی معاصر، در مفهوم سعادت‌نگری به لحاظ نظری، مجموعه متمایزی از تجربه‌های درونی و کارکردی همراه با طلب کردن و خواستن ارزش‌ها وجود دارد؛ ضمن اینکه تجربه‌های مثبت و لذت‌بخش، محصولی فرعی برای طلب و پیگیری فضیلت، تعالی و بهترین چیزها محسوب می‌شوند (عباسی، ۱۳۹۷). ارتباط سعادت‌محور با دیگران، یکی از مؤلفه‌های مفهوم *eudaimonia* است. پترسون و سلیگمن (۲۰۰۴) شش دسته از فضیلت‌های اصلی را برشمرده‌اند که در آنها ۲۴ توانمندی و قابلیت‌های شخصیت را می‌توان اندازه‌گیری کرد که در برخی فضیلت‌ها به نوعی به علاقه و ارتباط و درک متقابل نسبت به دیگران، نزدیکان یا خانواده اشاره شده است؛ مانند فضیلت صداقت (بیان حقیقت و نمایاندن خود، همان‌گونه که هست). همچنین فضیلت انسانیت به صورت مستقیم شامل توانایی برقراری ارتباط بین‌فردی چون عشق (ارزش‌گذاری به روابط نزدیک با دیگران از جمله خانواده) و محبت (نیکی کردن و انجام کارهای پسندیده برای دیگران) است. از طرفی توانمندی و فضیلت عدالت که زیربنای زندگی اجتماعی سالم و ارتباط بین‌فردی است، انصاف (بر اساس مفاهیم انصاف و عدالت با همه افراد یکسان رفتار می‌کند) است. فضیلت اعتدال که مانعی برای افراط و تفریط است و شامل توانمندی‌های بخشش (بخشش افرادی که در ارتباطات خود اشتباهاتی انجام داده‌اند)، فروتنی (تواضع داشتن در ابراز خود و برجسته‌سازی فعالیت دیگران در ارتباطات خود) و... است. علاوه بر این، فضیلت تعالی که به معنای ارتباط با جهان بزرگ‌تر بوده و باعث معنابخشی می‌گردد و شامل توانمندی‌های قدردانی از زیبایی و برتری (توجه داشتن و قدردانی کردن، برتری یا عملکرد مطلوب در حوزه‌های مختلف زندگی)، شوخ‌طبعی (دوست داشتن مسرت و مزاح کردن و لبخند زدن به دیگران) و معنویت (داشتن باورهای انسجام‌یافته در مورد هدف متعالی و معنای بالاتر زندگی) است (عباسی، ۱۳۹۷).

آموزه‌های اسلامی هم اهمیت ویژه‌ای به تشکیل، رشد و پویایی نهاد خانواده دارند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «در اسلام، بنیادی محبوب‌تر از ازدواج (تشکیل خانواده) در نزد خدا نهاده نشده است» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۰۳، ص ۲۲۲). اسلام به‌عنوان مکتبی که به انسان‌سازی اهمیت می‌دهد، بیشترین عنایت را به تکریم و تعالی خانواده دارد و این نهاد را مقدس و کانون تربیت، مؤدت و محبت برمی‌شمارد و سعادت جامعه انسانی را مشروط به سعادت و سلامت این نهاد می‌داند، و از طرفی هدف از تشکیل این نهاد را تأمین نیازهای مادی و معنوی انسان از جمله دستیابی به سکون و آرامش برمی‌شمارد (بهشتی، ۱۳۸۲). مهدوی‌کنی (۱۳۹۲) یکی از عوامل مهم دوام و رشد خانواده را، روابط عاطفی و محبت بین اعضای آن قلمداد می‌کند. آفرینش انسان توسط خداوند به‌گونه‌ای است که هرچه تأمین نیازهای یکدیگر بهتر انجام گیرد، رابطه عاطفی بین آنها قوی‌تر خواهد بود. رعایت این روابط در خانواده و زندگی کردن بر اساس محبت و عشق به‌ویژه در روابط متقابل زوجین از رهنمودهای اساسی

اسلام است؛ بدین معنا که عامل اصلی حفظ خانواده عقد قرارداد زناشویی صرف نیست، بلکه عشق است که بخشی از اهداف ازدواج را تشکیل می‌دهد (مهدوی کنی، ۱۳۹۲). خداوند در قرآن می‌فرماید: «و از نشانه‌های او این است که از نوع خودتان همسرانی برای شما آفرید تا بدان‌ها آرام بگیرید، و میان‌تان دوستی و رحمت نهاد. آری، در این نعمت برای مردمی که می‌اندیشند، قطعاً نشانه‌هایی است». این آیه تنها به جعل تکوینی مؤدت و رحمت اشاره ندارد، بلکه به جعل تشریحی آن نیز می‌پردازد. خالق که در طبیعت و ذات انسان ویژگی‌ای را شکل می‌دهد، احکام شریعت خود را با آن مطابق می‌کند. پس با عمل به آن احکام باید این طبیعت را حفظ کرد (مهدوی کنی، ۱۳۹۲). مفهوم دیگری که قرآن درباره روابط اعضای خانواده معرفی می‌کند تا سعادت را درک کنند، شفقت است: «و برخی از آنها، به برخی دیگر رو می‌کنند و از هم پرسند ما پیشتر درباره خانواده خود بیمناک بودیم» (ابن منظور، ۱۴۰۵ق، ج ۱۰، ص ۱۸۰). شفقت از نظر لغوی به معنای ترس آمیخته به توجه است؛ زیرا مشفق در مورد کسی که دوستش می‌دارد، نگران است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۵۸). آیه مذکور بیان سخنان اهل بهشت است که عامل خوشبختی یکدیگر را جویا می‌شوند و در نتیجه شفقت و مهربانی در خانواده را علت خوشبختی برمی‌شمارند. آنها می‌گویند «ما در دنیا نسبت به خانواده خود مشفق بودیم، به سعادت خانواده خود اهمیت می‌دادیم، به نجات خانواده از گمراهی می‌اندیشیدیم، با ایشان به نیکی رفتار کرده و آنها را به حق دعوت و نصیحت می‌کردیم» (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۹، ص ۱۵).

یکی از موضوعات مهم در زندگی خانوادگی از منظر قرآن و سنت، این است که اعضای خانواده در راستای ارتباط با یکدیگر احساس مسئولیت کنند. بنابراین از وظایف و مسئولیت‌های مهم یک فرد مسلمان در ارتباط با خانواده‌اش، مراقبت و مواظبت بر ایمان یکایک اعضای خانواده است (شریفی و لطفی، ۱۳۹۲). خداوند در قرآن اهمیت این مسئله را این‌گونه بیان می‌کند که:

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست، نگه دارید؛ آتشی که فرشتگانی بر آن گمارده شده که خشن و سختگیرند و هرگز فرمان خدا را مخالفت نمی‌کنند و آنچه را فرمان داده شده‌اند، اجرا می‌نمایند (تحریم: ۶).

سعادت‌مندی خانواده در فرامین ائمه معصوم علیهم‌السلام نیز مورد تأکید واقع شده است. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «بسیار سعادت‌مند است زنی که به همسرش احترام گذارد، او را آزار ندهد و همواره از او اطاعت کند» (نوری، ۱۳۶۹، ج ۱۴، ص ۲۴۷). پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: «چهار چیز از سعادت‌مندی و چهار چیز از بخت بد است؛ چهار چیز که از سعادت است: همسر خوب، خانه بزرگ، همسایه خوب و سواری نیکو است و چهار چیز بدبختی: همسایه بد، همسر بد، خانه کوچک و سواری بد است» (طبرسی، ۱۳۸۶، ص ۱۲۶).

حال با توجه به: الف) نقش ارتباط مطلوب اعضای خانواده در عملکرد بهینه خانواده با نگاه معنوی و سعادت‌محور اعضای خانواده؛ ب) نقش سعادت‌محوری و دوری از لذت‌جویی در هم‌گرایی اعضای خانواده و ارزش‌گذاری‌های مشابه اعضای خانواده؛ ج) نقش دین در سلامت خانواده؛ د) نقش آموزه‌های دینی در ارتباط محترمانه و سعادت‌مدار اعضای خانواده؛ ه) هدایتگری اسلام برای داشتن محیطی سالم در خانواده؛ و) نقش میانجی جهت‌گیری سعادت‌محورانه در تأثیر دین‌داری بر کمال و رشد معنوی خانواده، این فرض قابل طرح است که می‌توان با نگرش به منابع اسلامی، مدلی مفهومی از «ارتباط سعادت‌محور خانواده» تدوین نمود و مبتنی بر آن مقیاس جامعی از آن را تهیه و ساختار عاملی آن را مورد ارزیابی قرار داد. طبعاً تدوین مقیاس و ارزیابی اعتبار و ساختار عاملی آن، در یک طرح آزمایشی مورد انتظار خواهد بود. پژوهش حاضر درصدد است بر اساس منابع اسلامی، مدل مفهومی ارتباط سعادت‌محور در خانواده را تدوین نموده و در مرحله بعد مقیاس آن تهیه و ساختار عاملی این مقیاس را مورد ارزیابی قرار دهد.

امروزه در تمام دنیا ابزارسازی به‌عنوان پایه علمی مناسب برای انجام تحقیقات منظور می‌شود؛ بدین معنا که در وجوب ساخت ابزار اندازه‌گیری رفتارها یا باورهایی که قرار است گزارش شوند یا مورد تغییر و تعدیل قرار گیرند، هیچ تردیدی وجود ندارد. پژوهشگران بدون اتکا به ابزاری مناسب و علمی، ناتوان در انجام تحقیقی مناسب و علمی خواهند بود و یافته‌های منتج از ابزارهای غیرمعتبر محل تردید قرار خواهد گرفت. از این‌روست که امروزه برای تعیین کفایت یک پژوهش در وهله اول کفایت ابزار اندازه‌گیری را مورد بررسی قرار خواهند داد و در صورت معتبر بودن ابزار، حکم به اعتبار تحقیق خواهند داد (Gill, 1994) محتوای یک ابزار باید با فرهنگ و شیوه زندگی کشورها و جوامعی که قرار است ابزار برای آنها به‌کار گرفته شود، متناسب باشد. ابزاری که در یک کشور خاصی تنها منعکس‌کننده زبان و فرهنگ آن جامعه است، در چنین وضعیت هنگام استفاده در جامعه دیگری حتی در صورت ترجمه دقیق به علت عدم تناسب محتوایی مشکلات عدیده‌ای را موجب خواهد شد. ارزش‌ها و معانی که اجزای یک سازه را منعکس می‌سازند، ممکن است از یک فرهنگ به فرهنگ دیگر متفاوت باشد (پشندی و دیگران، ۱۳۸۸).

در زمینه ارتباط خانوادگی مدلی که به‌صورت پژوهش حاضر و با استفاده از سه روش کدگذاری، مدلی طراحی کند، یافت نشد. در این زمینه می‌توان به پژوهش خبازیان (۱۴۰۱) اشاره کرد که درصدد طراحی پرسش‌نامه روابط خانوادگی، اقدام به استخراج مؤلفه‌های این پرسش‌نامه کرده (رابطه خانوادگی درون خانواده، رابطه با همسر، رابطه با خانواده همسر) که اولاً منبعی برای گردآوری و تدوین این مؤلفه‌ها ارائه نشده و ثانیاً اشاره‌ای به مؤلفه‌های اثرگذار نشده؛ ثالثاً با روش کدگذاری همراه نبوده و اشکالات اساسی دیگری که این مؤلفه‌ها را دچار چالش می‌کند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، در قالب پژوهش بنیادی و تحقیق و توسعه قرار دارد. به لحاظ رویکرد روشی پژوهشی کیفی و مشتمل بر روش‌های معناشناسی زبانی در مرحله جمع‌آوری مفاهیم ناظر بر ارتباط سعادت‌محور در خانواده در منابع اسلامی، روش تحلیل محتوای کیفی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، روش توصیفی زمینه‌یابی به منظور بررسی روایی محتوایی مدل مفهومی است. تحلیل محتوای کیفی، رویکردی است برای تفسیر ذهنی محتوایی داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و درون‌مایه‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته‌شده می‌باشد (بستانی خالصی و دیگران، ۱۳۹۵، به نقل از: دنزین، ۲۰۱۷). در روش تحلیل محتوا، طبقات مستقیماً از اطلاعات متنی استخراج می‌شود و پژوهشگر درک عمیقی از یک پدیده به دست می‌آورد (Spangl, 2005). در این پژوهش نیز علت انتخاب رویکرد تحلیل محتوا، دستیابی به متغیرهایی است که با بررسی آیات و روایات متعدد می‌توان به آنها دست یافت. محقق در این پژوهش با این سؤال که مؤلفه‌های ارتباط سعادت‌محور بر اساس منابع اسلامی (آیات و روایات) چیست؟ به جمع‌بندی آیات و روایاتی پرداخت که در حیطه روابط اعضای خانواده به مفاهیمی پرداخته‌اند که می‌توان با مد نظر قرار دادن آنها به متغیرهای لازم برای دستیابی به این مؤلفه‌ها دست یافت، تا با اولویت‌بندی مؤلفه‌ها، بتوان مدل مفهومی ارتباط سعادت‌محور در خانواده را طراحی کرد. بنابراین ابتدا با استفاده از کتاب قرآن و منابع روایی، بیش از ۵۰۰ آیه و ۹ هزار روایت مورد بررسی قرار گرفت که جمع‌بندی آنها برای شکل‌گیری کدهای باز، کدهای محور و کدهای هسته‌ای کمک می‌کرد.

بعد از جست‌وجوی مفصل در قرآن و روایات، محقق با استفاده از آیات و روایات به دست‌آمده، ابتدا به کدگذاری تک‌تک آنها پرداخته؛ سپس کدهای که دارای مفهوم شبیه به هم بودند، در یک گروه به نام کدهای محوری قرار گرفته و کدهای محوری متجانس نیز با در کنار هم قرار گرفتن، کدهای هسته‌ای را شکل دادند. این کار برای اینکه کدهای محوری و کدهای هسته‌ای دارای ساختار مطلوب باشند، با دقت خاصی توسط محقق و زیر نظر استاد راهنما و مشاور انجام گرفت؛ همچنین به منظور تأییدپذیری، محقق سعی کرد که پیش‌فرض‌های خود را تا حد امکان در روند جمع‌آوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل آنها دخالت ندهد.

روش جمع‌آوری داده‌ها: در پژوهش حاضر، داده‌های مربوط به مفهوم‌شناسی ارتباط سعادت‌محور در خانواده بر اساس منابع اسلامی بود. رویکرد پژوهش در استخراج داده‌های قرآنی و روایی بر اساس معیار و رتبه‌بندی طباطبایی (۱۳۹۰) است. در معیار یادآوری شده کتب حدیثی شیعه و سنی در سه گروه درجه‌بندی شده‌اند:

– کتاب‌های درجه «الف»، کتاب‌های مورد قبول و معتبر تشیع یا اهل سنت است.

– کتاب‌های درجه «ب» مابین دو گروه «الف» و «ج» است که برای ارجاع صلاحیت متوسط و نسبی دارند

– کتاب‌های درجه «ج» از جهت استناد کتاب‌های ضعیف هستند که نمی‌توان اعتماد محض به متون آنها داشت؛ بنابراین بهتر است به‌عنوان مؤید از آنها بهره برد.

در جمع‌آوری داده‌های مربوط به مؤلفه‌ها، ابتدا معانی مفهوم «ارتباط» در روان‌شناسی امروزی، بسته به نظر روان‌شناسان غربی استخراج شد؛ همچنین به دیکشنری و دائرةالمعارف روان‌شناسی خانواده مراجعه و تعریف ارتباط استخراج شد؛ سپس تعاریف جمع شد و معنای ارتباط (وجود حداقل دو نفر، وجود کلام و رفتار) شکل گرفت؛ سپس با استفاده از لغتنامه‌های عربی و سایت المعانی، هسته‌های متداول با استفاده از کتاب‌های مثل مصباح‌المنیر به عربی معاصر و اصیل ترجمه شد و در ادامه به کتاب‌های مانند قاموس قرآن، مجمع‌البحرین و... ارجاع شد و هسته‌ها به کلمات عربی تبدیل شد و کلمات به‌دست‌آمده که یک فهم دینی از ارتباط در خانواده را شامل می‌شد، در آیات و روایات جست‌وجو شد؛ در ادامه تمام مشتقات فعلی (ماضی، مضارع و امر) و اسمی مفاهیمی مثل عاشروا، درک، ارتباط، حب، مکالمه، فهم و... (اسم مفعول، صفت مشبیه، اسم مبالغه، اسم تفضیل و...) با الف و لام و بدون آن و همچنین کلماتی که شامل اعضای خانواده می‌شد مانند آب، ام، زوج، نساء، امرأة، بعل، والد، ولد، ابن و بنت استخراج شد؛ بعد از استخراج آیات و روایات، داده‌هایی که با موضوع پژوهش ارتباط داشت، گزینش شد و برای استخراج مفهوم و مؤلفه‌ها، توصیف و مورد تجزیه‌وتحلیل قرار گرفت. در این پژوهش با استفاده از احادیث موجود در کتاب‌های منابع «الف و ب» ارتباط سعادت‌محور در خانواده مفهوم‌شناسی و مؤلفه‌شناسی شد شیوة اجرا: مراحل تدوین مدل مفهومی ارتباط سعادت‌محور در خانواده بر اساس منابع اسلامی و روش انجام مراحل در ادامه بیان می‌شود:

بخش اول: تدوین مفهوم ارتباط سعادت‌محور در خانواده بر اساس منابع اسلامی بوده است که شامل آیات و روایات موجود در منابع اسلامی می‌باشد. این مرحله در طی چند گام انجام گردید: در گام نخست، آیات قرآن و روایات معصومین با توجه به کتاب‌های روایی درجه الف و ب جمع‌آوری شد؛ در گام دوم، آیات قرآن و گزاره‌های روایی جهت استخراج مؤلفه‌ها بررسی شد؛ در گام سوم، مفاهیم استخراج‌شده از گزاره‌های دینی در مورد ارتباط سعادت‌محور در خانواده مشخص، توصیف و تبیین شد؛ در گام چهارم، این مفاهیم به‌عنوان مؤلفه‌های مفهومی ارتباط سعادت‌محور در خانواده مقوله‌بندی شد؛ در گام پنجم، با استفاده از این مؤلفه‌ها تعریفی جدید از مفهوم ارتباط سعادت‌محور در خانواده در منابع اسلامی مطرح شد.

مراحل پنج‌گانه به‌صورت جزئی‌تر به این صورت عملیاتی شد. در این پژوهش پس از انتخاب منابع نهایی و جمع‌آوری داده‌های مرتبط با هدف پژوهش، تجزیه‌وتحلیل اطلاعات با استفاده از سه مرحله رمزگذاری باز (Open Coding)، رمزگذاری محوری (Axial Coding) و رمزگذاری انتخابی (Selective Coding) انجام شده است (Glaser and Strauss, 1967). رمزهای باز برچسب‌های ذهنی جداگانه به وقایع و پدیده‌ها

نسبت می‌دهند (Strauss and Corbin, 1998). واحد تحلیل (Unit Of Analysis) مورد استفاده در رمزگذاری این پژوهش، «مضمون» (Theme) است. «واحد تحلیل» در تحلیل محتوا به بخش‌هایی از متن گفته می‌شود که جدا رمزگذاری می‌شود (حافظی و دیگران، ۱۳۹۹).

در پژوهش حاضر نیز ملاک تفکیک هر شماره در جدول رمزگذاری باز، رساندن یک رمز معنایی مرتبط با موضوع بوده؛ به گونه‌ای که ممکن است یک جمله با چندین رمز معنایی در چندجا تکرار شده باشد. رمزگذاری باز در دو مرحله انجام شد: ابتدا داده‌ها مرتب شد و رمزگذاری باز اولیه انجام گرفت. در این مرحله، بیش از ۱۰۰۰ رمز حاصل شد؛ در مرحله دوم، رمزهای باز با همدیگر مقایسه گردید و در پالایشی مجدد، تعداد رمزها به ۴۳۷ رمز تقلیل یافت؛ و در مرحله سوم به ۳۱۷ رمز رسید.

مرحله بعد رمزگذاری محوری بود. پژوهشگر در این مرحله به دنبال نظم بخشیدن به عناوین و مقولات در شناسه‌گذاری باز است؛ به این معنا که او در این مرحله به هر دسته از عناوین که دارای شباهت‌های مفهومی با یکدیگر باشند، عنوان کلی و عام‌تری می‌دهد که این عنوان کلی هم می‌تواند بر اساس دریافت پژوهشگر و هم مراجعه به دانش پیشین باشد (Strauss and Corbin, 1998). در رمزگذاری محوری این پژوهش، رمزهای مرحله قبل با یکدیگر مقایسه، موارد مشابه و مرتبط با یکدیگر ادغام و سپس به هریک عنوان مناسبی داده شد. ۲۳ رمز محوری در این مرحله شکل گرفت.

سرانجام پژوهشگر در آخرین مراحل، یعنی رمزگذاری انتخابی (هسته‌ای) برای مقولات و دسته‌بندی‌های گوناگون، یک هسته اصلی و مرکزی انتخاب می‌کند که همه دسته‌های دیگر را با هم پیوند دهد تا خط اصلی موضوع مشخص شود (Strauss and Corbin, 1998). در پژوهش حاضر این فرایند در دو مرحله صورت گرفت: در مرحله اول ۷ مقوله عمده استخراج گردید و در مرحله آخر یک مقوله هسته‌ای به نام «ارتباط سعادت‌محور در خانواده» انتخاب شد که به همه این داده‌ها و مراحل در بخش یافته‌ها اشاره خواهد شد.

بخش دوم: راوی‌های محتوایی مؤلفه‌ها (CVR, CVI) بررسی شد. در این مرحله از نظر ۱۵ نفر از کارشناسان علوم اسلامی و روان‌شناسی استفاده شد. در این بخش جدولی برای مؤلفه‌ها بر اساس لیکرت چهاردرجه‌ای در بخش مطابقت و بر اساس لیکرت سه‌درجه‌ای در بخش ضروت طراحی شد و در اختیار کارشناسان قرار گرفت و ۷ کد هسته‌ای و ۲۳ کد محوری تأیید شد.

یافته‌های پژوهش

بررسی دقیق آیات و روایات اسلامی در زمینه ارتباط خانوادگی ما را با گستره وسیعی از داده‌ها مواجه می‌سازد که نیازمند تتبع و بررسی دقیق این داده‌ها برای رسیدن به یک مدل مفهومی دقیق است. نتایج بررسی دقیق آیات و

روایات در موضوع مذکور، در جدول ذیل قابل مشاهده است. البته به دلیل میزان بالای مستندات و کدهای اولیه، بخشی از این دو بخش و در ادامه جدول، ۳۳ کد محوری و ۷ کد انتخابی و نیز کد هسته‌ای بیان شده است.

جدول ۱: جدول مستندات، کدهای محوری ۱، کدهای محوری ۲، کدهای انتخابی و کد هسته‌ای

کد هسته‌ای	کدگذاری انتخابی (مقوله‌های اصلی)	کد محوری ۲ (زیرمقوله‌ها)	کد محوری ۱ (کدهای غیرمشترک)	مستندات
				روابط زوجین
		خودداری از بدخلقی و بدزبانی و منت‌گذاری. (A۱-A۳۹)	دوست داشتن و ابراز آن (G۱)	«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (روم: ۲۱)
			دوستی و محبت در بیان و عمل (G۲)	«وَتَزَوَّيْ كِبْرُ الدَّارِ مِنَ السَّعَادَةِ وَكَثْرَةُ الْمُحِبِّينَ مِنَ السَّعَادَةِ وَمُوَافَقَةُ الزَّوْجَةِ كَمَالُ السُّرُورِ» (علی بن موسی الرضا <small>علیه السلام</small> ، ۱۴۰۶ق، ص ۳۵۴)
			اهمیت بیان محبت و دوست داشتن نسبت به زن (G۳)	الإمام الصادق <small>علیه السلام</small> : «مِنْ أَخْلَاقِ الْأَنْبِيَاءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ حُبُّ النِّسَاءِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۰، ح ۱؛ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۷، ص ۴۰۳؛ طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۴۳۲، ح ۱۴۷۵)
		توجه به رفاه خانواده و گشاده‌دستی (B۱-B۵)	اهمیت ابراز زبانی دوستداری زن (G۴)	رسول الله <small>صلی الله علیه و آله</small> : «قَوْلُ الزَّجْلِ لِلْمَرَأَةِ إِنِّي أَحْبَبْتُ لَا يَدْعُبُ مِنْ قَلْبِهَا أَبَدًا» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۵۶۹، ح ۵۹)
			بیان کردن و اثبات دوستی نسبت به زن (G۵)	رسول الله <small>صلی الله علیه و آله</small> : «كَلِمًا زَادَ الْعَبْدُ إِيمَانًا، إِذَا دَاخُ حُبًّا لِلنِّسَاءِ» (جعفر بن محمد <small>علیه السلام</small> ، ۱۴۰۴ق، ص ۹۰؛ ج ۲، ص ۱۹۲، ح ۶۹۳)

		محبت و دوستی زبانی و عملی (G۶)	الإمام الصادق <small>عليه السلام</small> : «العبد كلما ازداد للنساء حبا، ازداد في الإيمان فضلا» (شيخ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۳۸۴، ح ۴۳۵۰؛ طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۴۳۲، ح ۱۴۷۰؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۱۱، ح ۲۴۹۳۱)
		تأثیر محبت کلامی و غیرکلامی در ایمان فرد (G۷)	عن الإمام الصادق <small>عليه السلام</small> : «ما أظن رجلا يزداد في الإيمان خيرا، إلا أزداد حبا للنساء» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۰، ح ۲؛ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۲۸۴، ح ۴۳۵۱؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۹، ح ۲۴۹۲۲)
		اظهار و آشکاری‌سازی عشق و محبت به مرد (G۸)	عن رسول الله <small>صلى الله عليه وآله</small> في قصة الخولا: «يا خولا، للرجل على المرأة أن تلزم بيته، وتودده وتحبّه وتشفقه» (نوری، ۱۳۶۹، ج ۱۴، ص ۲۴۴)
		اهمیت مهرورزی به همدیگر (L۱)	رسول الله <small>صلى الله عليه وآله</small> : «يؤتى بالرجل من أمته يوم القيامة وما له من حسنة ترجى له الجنة، فيقول الربّ تعالى: أدخلوه الجنة، فإنه كان يرحم عياله» (دیلمی، ۱۳۵۶ق، ج ۵، ص ۴۶۰، ح ۸۷۵۲)
		اهمیت مهر و محبت (L۲)	مسند الطیالسی عن أنس: «كان رسول الله <small>صلى الله عليه وآله</small> رحیما بالعیال» (متقی هندی، ۱۴۱۹ق، ج ۷، ص ۱۲۹، ح ۱۸۳۳۴)
		مهربانی کردن (L۳)	تاریخ دمشق عن أنس: «كان رسول الله <small>صلى الله عليه وآله</small> من أرحم الناس بالصبيان والعیال» (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۸۸، ج ۷، ص ۱۵۵، ح ۱۸۴۹۰)
	نافرمانی و ناسپاسی نکردن / فرمان‌برداری (C۱-C۶)	ضرورت محبت به فرزندان (L۴)	الإمام علی <small>عليه السلام</small> : «ارحم من أهلك الصغير، ووقر منهم الكبير» (مفید، ۱۴۱۴ق، ص ۲۲۲، ح ۱؛ طوسی، ۱۴۱۴ق، ص ۸، ح ۸، ج ۲، ص ۱۶۲)

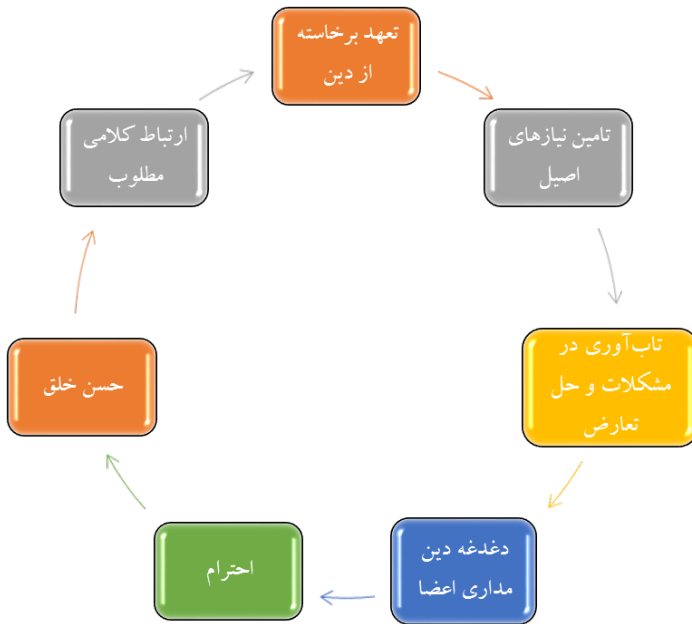
در ادامه این جدول همه مستندات، کدهای اولیه، کدهای محوری، کدهای انتخابی و کد هسته‌ای آورده شده که به علت محدودیت پژوهش حاضر، در جدول جداگانه به معرفی ۲۳ کد محوری، ۷ کد انتخابی و کد هسته‌ای می‌پردازیم.

جدول ۲: معرفی مجموع کدهای محوری ۲، کدهای انتخابی و کد هسته‌ای

کدهای محوری ۲ (زیرمقوله‌ها)	کدهای انتخابی (مقوله‌های اصلی)	کد هسته‌ای
خلق پسندیده و کنش مطلوب نسبت به همدیگر	حسن خلق	ارتباط سعادت‌محور در خانواده
خودداری از بدخلقی و بدزبانی و منت‌گذاری		
بی‌توجهی نکردن/ توجه نسبت به همدیگر		
سعی در برقراری نشاط در خانواده		
مهرورزی و نگاه محبت‌آمیز به همدیگر		
مدارا و ملایمت داشتن		
فرق نهادن بین فرزندان		
ترجیح همشینی با خانواده و تقدیم هدیه برای آنها		
عدم افراط و تفریط در دوست داشتن و محبت ورزیدن در خانواده (تعادل در مهرورزی)		
سلام کردن، دعا و طلب خیر و عدم نفرین همدیگر	ارتباط کلامی مطلوب	
عدم اعمال رأی والدین در تصمیم‌گیری (مخصوصاً در ازدواج)		
دوست داشتن و بیان کردن آن		
صداقت		
تواضع و بزرگداشت همدیگر	احترام	
لزوم ادب و جلب رضایت هم		
تلاش در رفع نیازها و خدمت به هم	تأمین نیازهای اصیل	
تلاش بر علم‌آموزی و کسب دانش		
تلاش در جهت آسایش خانواده و گشاده‌دستی نسبت به آنها	تعهد برخاسته از دین	
رعایت حقوق همدیگر		
اهتمام به حفظ دین و اعتقادات خانواده (اعتقادات)	دغدغه دین‌مداری اعضا	
تأکید بر انجام واجبات، خصوصاً نماز در خانواده (احکام)		
سپاسگزاری به جای ناسپاسی کردن از هم	تاب‌آوری در مشکلات و حل تعارض با انگیزه معنوی	

تحمل و صبر بر ناملازمات رفتاری و کمک در مشکلات هم

بر اساس آنچه در جدول (۲) قابل مشاهده است و با ارزش‌گذاری هریک از کدهای انتخابی و نیز با توجه به جایگاهی که در مفهوم کلی کدهای (ارتباط سعادت‌محور در خانواده) دارند، مدل مفهومی ارتباط سعادت‌محور به شکل ذیل ارائه شد.

شکل ۱: مدل مفهومی ارتباط سعادت‌محور در خانواده

در ادامه به توضیح هر کدام از مؤلفه‌ها (کدهای انتخابی) استخراج‌شده می‌پردازیم.

تعهد برخاسته از دین

دین برای انسان موهبتی الهی است که او را به یک فلسفهٔ حیات مسلح می‌کند و انسان را در برابر خطر انحرافات، ایمن می‌کند. در تبیین این امر می‌توان به اثر دین‌داری بر تعهد خانواده اشاره کرد (محمدی و دیگران، ۱۳۹۳)؛ تعهدی که با ارتباط بهتر، شاد بودن و رفتار سازنده‌تر در طی مشکلات در ارتباط است. تعهد به رابطه را می‌توان واسطه‌ای برای بخشش، تفاهم، آمادگی برای ایثار در زندگی مشترک دانست که همهٔ اینها از مؤلفه‌های اساسی در حفظ و ثبات سلامتی اجتماعی است. آموزه‌های دینی که این تقدس‌بخشی را در افراد نهادینه می‌کند، پیام‌ها و توصیه‌هایی دربارهٔ نحوهٔ توجه به همدیگر در خانواده دارد که رابطه را به محیطی امن برای آسایش و حل مسائل پیشروی خانواده تبدیل می‌کند (غفاری، ۱۳۹۹).

تأمین نیازهای اصیل

تأمین نیازهای مادی و روانی انسان که نیازهایی اصیل‌اند در حوزه خانواده رخ می‌دهد؛ بنابراین خانواده بهترین بستر جهت تأمین امنیت و آرامش روانی برای اعضا، تربیت و پرورش نسل جدید، توانمندسازی روابط اجتماعی آنان و پاسخ‌دهی به نیازهای روانی افراد است (سالاری، فر، ۱۳۹۱، ص ۱). رسول اکرم ﷺ می‌فرمایند: «هرگاه بنده‌ای برای [تأمین] نیاز خانواده‌اش بیرون برود، خداوند عز و جل برای هر قدمی که برمی‌دارد، یک درجه [در بهشت] برایش می‌نویسد، و اگر نیاز آنها را تأمین کند، او را می‌آمرزد» (متقی هندی، ۱۴۱۹ق، ج ۱۶، ص ۲۸۲)

تاب‌آوری در مشکلات و حل تعارض

دستیابی به جامعه سالم، در گرو سلامت خانواده است و تحقق خانواده سالم، مشروط به برخورداری افراد آن از سلامت روانی و داشتن رابطه‌های مطلوب با یکدیگر، خوددرمان‌بخشی یا حل تعارض است؛ از این رو سالم‌سازی اعضای خانواده در بروز مشکلات مربوط به اعضا و رابطه‌هایشان، اثرهای مثبتی را در جامعه به دنبال خواهد داشت (کاظمیان و دیگران، ۱۳۹۲). رسول اکرم ﷺ می‌فرمایند: «در بهشت درجه‌ای وجود دارد که هیچ‌کس به آن نمی‌رسد، مگر امام عادل، یا کسی که به خویشاوندان خود ارتباط و رسیدگی داشته باشد، یا کسی که در برابر خانواده‌اش صبر کند» (صدوق، ۱۳۸۱، ص ۹۳، ح ۳۹).

دغدغه دین‌مداری اعضا

برخورداری از سلامت معنوی، فضایی را در خانواده ایجاد می‌کند که پدر، مادر و سایرین می‌توانند احساسات و باورهای دینی‌شان را در آن رشد و پرورش دهند و این امر موجب پایداری و توانمندسازی بیشتر خانواده می‌شود. به همین دلیل برای ارتقای هرچه بیشتر فرهنگ خانواده باید بر روابط، ساختار و فرایند حاکم بر خانواده تأکید داشت و راهکارهای دینی برای پیشرفت آنان تدوین نمود (بختیاری و دیگران، ۱۳۹۸). دین‌داری یا دین‌مداری به این معناست که شخص دین را به‌عنوان محور و اصل قرار دهد و حول آن رفتار، کردار و گفتار خویش را تنظیم کند (دیبند خسروی، ۱۳۹۴). امام صادق (ع) در پاسخ شخصی به سؤالی درباره تفسیر آیه «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا»، وقتی از ایشان پرسش شد که چگونه می‌تواند خانواده‌اش را از آتش جهنم نجات دهد؟ امام صادق پاسخ دادند: «به آنان آنچه که خداوند دستور داده است، بیاموزید و از آنچه که خداوند نهی کرده است، بازدارید. اگر آنان از شما اطاعت کنند، شما مسئولیت خود را انجام داده‌اید و اگر عصیان کنند، شما وظیفه‌تان را به انجام رسانده‌اید» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۶۲).

احترام

انسان جهت حفظ حرمت، عزت و شخصیت خود باید در برخوردهای خود با دیگران، مخصوصاً در خانواده حافظ حرمت و عزت اعضا هم باشد. حفظ حرمت مخصوصاً با افرادی که نزدیکی عاطفی، انس و الفتی با آنها وجود دارد، سبب تقویت و رشد روابط عاطفی و مهر و مؤدت خواهد شد که بارزترین این روابط در خانواده است. در قرآن، دستور احترام به پدر و مادر بعد از مسئله توحید بیان شده است و این نشان‌دهنده اهمیت این حکم است

(حسن زاده، ۱۳۹۳). خداوند در قرآن کریم در پاسداشت و احترام به والدین می‌فرماید: «و هرگاه آنان تلاش کنند که موجودی را شریک من قرار دهی که از آن آگاهی نداری، از آنها اطاعت مکن، ولی با آنها در دنیا به طرز محترمانه و شایسته‌ای رفتار کن» (لقمان: ۱۵).

حسن خلق

حسن خلق دارای معنایی وسیعی است که همه حوزه‌های رفتاری و شناختی و عاطفی انسان‌ها را شامل بوده و در ضمن اکتسابی بودن، جزئی از مکارم اخلاق به‌شمار می‌رود. حسن خلق دارای مصادیقی در کلام، عاطفه و روابط غیر کلامی است. این مفهوم فضیلت زیادی در منابع روایی داشته و به‌عنوان یکی از مهارت‌ها و شاخص‌های اصلی خانواده متعالی است که می‌تواند در بین اقسام روابط اعضای خانواده تأثیر مثبتی داشته باشد، و با تکیه بر مبانی انسان‌شناختی، اعتقادی، حقوقی و اخلاقی در راستای استحکام‌بخشی به خانواده به لحاظ تأثیر در روابط بین زوجین از جهت کلامی و غیر کلامی؛ همچنین به لحاظ تأثیر آن در روابط بین والدین و فرزندان و بالعکس، زمینه رشد و تعالی و در نتیجه استحکام خانواده‌ها را فراهم کند و سبب پایه‌گذاری یک جامعه آرمانی شود (عزیزی، ۱۳۹۹). پیامبر خدا ﷺ در توصیه‌اش به امیر مؤمنان (علیه السلام) می‌فرماید: «ای علی! با خانواده و همسایگان و کسانی که با آنان معاشرت و همنشینی داری، خوش اخلاق باش تا نزد خداوند در درجات بلند نوشته شوی» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۹۳، ص ۱۴).

ارتباط کلامی مطلوب

زبان مهم‌ترین عامل ارتباطی انسان و کلام ساده‌ترین و کاربردی‌ترین تبادل و تفاهم انسان‌ها به‌شمار می‌رود. کلمه و کلام بار ارزشی و مفهومی ویژه را در ذهن و روان شنونده ایجاد می‌کند (رهنمایی، ۱۳۸۶). مهارت‌های چهارگانه گفتن، شنیدن، خواندن و نوشتن برآمده از ارتباطات کلامی است. در این نوع ارتباط خود کلام مورد توجه است و لحن کلام، تندی و نازکی صدا در ارتباطات غیر کلامی مورد توجه قرار می‌گیرد. سخن و کلام برای فرستنده پیام در گفتار و نوشتار و برای گیرنده پیام در شنیدن و خواندن منعکس می‌شود (برکو و دیگران، ۱۳۸۶). امروزه یکی از عوامل مهم در نابسامانی و نابهنجاری در خانواده‌ها، فقدان گفت‌وگوی صمیمانه است. به همین دلیل فراگیری مهارت و هنر گفت‌وگو از ضرورت‌های انکارناپذیر جامعه امروزی است. بسیاری از آسیب‌ها در خانواده به دلیل عدم رسیدن به نقطه تفاهم است که از گفت‌وگو بین اعضای خانواده شکل می‌گیرد (نوری و مهدوی، ۱۴۰۱).

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که بر اساس ساختار مفهومی به‌دست‌آمده از منابع اسلامی، ارتباط سعادت‌محور در خانواده برگرفته از تعهدی برخاسته از دین است که منجر به تأمین نیازهای اصیل، تاب‌آوری در مشکلات و حل تعارض و دغدغه دین‌مداری اعضا می‌گردد و دارای ویژگی‌های حسن خلق، ارتباط کلامی مطلوب و احترام است

جدول ۳: کدهای انتخابی و محوری ارتباط سعادت‌محور در خانواده

ارتباط سعادت‌محور در خانواده							کد هسته‌ای
تاب‌آوری در مشکلات و حل تعارض با انگیزه معنوی	دغدغه دین‌مداری اعضا	تعهد برخاسته از دین	تأمین نیازهای اصیل	احترام	ارتباط کلامی مطلوب	حسن خلق	کدهای انتخابی
سپاسگزاری به‌جای ناسپاسی کردن از هم	اهتمام به حفظ دین و اعتقادات خانواده (اعتقادات)	تلاش در جهت آسایش خانواده و گشاده‌دستی نسبت به آنها	تلاش در رفع نیازها و خدمت به هم	تواضع و بزرگداشت همدیگر	سلام کردن، دعا و طلب خیر و عدم نفرین همدیگر	خلق پسندیده و کنش مطلوب نسبت به همدیگر	کدهای محوری
تحمل و صبر بر ناملایمات رفتاری و کمک در مشکلات هم	تأکید بر انجام واجبات، خصوصاً نماز در خانواده (احکام)	رعایت حقوق همدیگر	تلاش بر علم‌آموزی و کسب دانش	لزوم ادب و جلب رضایت هم	عدم اعمال رأی والدین در تصمیم‌گیری (مخصوصاً در ازدواج)	خودداری از بدخلقی و بدزبانی و منت‌گذاری	
					دوست داشتن و بیان کردن آن	بی‌توجهی نکردن و توجه نسبت به همدیگر	
					صداقت	سعی در برقراری نشاط در خانواده	
						مهرورزی و نگاه محبت‌آمیز به همدیگر	
						مدارا و ملایمت داشتن	
						فرق ننهادن بین فرزندان	

						ترجیح همشینی با خانواده و تقدیم هدیه برای آنها
						عدم افراط و تفریط در دوست داشتن و محبت ورزیدن در خانواده (تعادل در مهرورزی)

فرایندهای مهارت ارتباطی و مراقبتی برای حل مسئله حل تعارض و توانایی برای برقراری ارتباط عاطفی مؤثر لازم است. به این دلیل که آموزش مهارت‌های ارتباطی باعث افزایش کارایی خانوادگی است (اصلائی، ۱۳۸۳). سفیری و جزایری (۱۳۸۴) در تحقیق خود که درصدد سنجش تأثیر روابط خانوادگی بر دلبستگی عاطفی تممیم‌یافته بودند، عنوان می‌کنند که گرمی روابط خانواده بر تعهد تممیم‌یافته و دلبستگی عاطفی می‌گذارد و احترام در خانواده نیز بر این تعهد مؤثر است. اصلائی (۱۳۸۳) در نتیجه پژوهش خود شش فرضیه را بیان می‌کند؛ با این بیان که در فرض اول یک فرض نظری از مهارت‌های ارتباطی به کار می‌رود (اصلائی، ۱۳۸۳، به نقل از: مینوچین ۱۹۷۴). خانواده‌ای مؤثر معنا می‌شود که در آن زوجین بارها با همدیگر بحث و مذاکره و تبادل نظر کنند و الگوهای ارتباطی‌شان از این بحث‌ها و مذاکره‌ها شکل گیرد. در این صورت الگوهای کارآمد و مؤثر می‌توانند یکی از عوامل مهم در ارتقای کارایی خانوادگی یک زوج باشد. در فرض دوم می‌نویسد: «زوج‌هایی که آگاهی بیشتری در نحوه برقراری ارتباط مؤثرتر دارند، در آینده به‌طور مؤثرتری می‌توانند در اعتلای ارتباط‌شان عمل کنند». در فرض سوم بیان می‌کند که وجود مهارت‌های ارتباطی به همسران کمک می‌کند تا ایفای نقش‌های خانوادگی را به‌نحو مؤثرتری انجام دهند. در توجیه نتایج به‌دست‌آمده از فرضیه چهارم این نظریه مطرح می‌شود که برقراری ارتباط درست و صحیح، صمیمیت عاطفی و هیجانی زوج‌ها را افزایش می‌دهد. نکته‌ای که در فرضیه پنجم مطرح شده یکی از پایه‌های نظری این تحقیق است که صمیمیت باعث افزایش ارتباط مؤثر و ارتباط مؤثر به‌نوبه خود صمیمیت را افزایش می‌دهد. اگر زوجین بتوانند این ایده نظری را پیاده کنند که بررسی و حل مشکلات را به‌عنوان راهی برای در کنار هم بودن و صمیمیت تلقی کنند، مسلماً هم در حوزه حل مشکل و هم کارایی مؤثرتری خواهند داشت. در توجیه نتایج به‌دست‌آمده از فرضیه ششم - خرده‌مقیاس کنترل رفتار - نیز همسرانی که مهارت‌های ارتباطی بهتری داشته باشند، می‌توانند با استفاده از همین مهارت‌های ارتباطی برای کنترل رفتارهای خود و همسرشان قدم‌های مؤثری بردارند. اینکه زوج‌ها تا چه حد بتوانند انتظارات خودشان را از همسرشان بیان کنند، به همان میزان هم می‌توانند در کنترل رفتارهای

نامطلوب همسرشان و بهبودی رفتارهای آنها موفق عمل کنند (اصلائی، ۱۳۸۳). مؤلفه‌های مفروض در این شش فرضیه با برخی کدهای انتخابی و برخی کدهای محوری پژوهش حاضر کاملاً منطبق است. همچنین فیاض حسین (۱۳۹۷) در پژوهش خود با عنوان ویژگی‌های خانواده سالم در قرآن و دلالت‌های تربیتی آن، خداباوری، معادباوری، مؤدت و رحمت، آرامش‌بخشی، حسن معاشرت، عیب‌پوشی، پابندی به ارزش‌های دینی، همکاری و تعاون، صبر در تعارضات و مشکلات، تکریم و احترام، عفو و گذشت و کسب حلال را از ویژگی‌های خانواده سالم در قرآن برمی‌شمارد. با رجوع به جدول (۳) می‌توان ارتباط مؤلفه‌های یافت‌شده پژوهش حاضر را با ویژگی‌های برشمرده در پژوهش فیاض حسین را تأیید کرد.

منابع

قرآن کریم.

- ابن عساکر، علی بن الحسن (۱۴۱۵ق). تاریخ مدینه دمشق. بیروت: دار الفکر.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۹۳). تحف العقول. قم: دارالحدیث.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۰۵ق). لسان العرب. قم: ادب حوزه.
- اصلانی، خالد (۱۳۸۳). نقش مهارت‌های ارتباطی بر کارایی خانوادگی دانشجویان متأهل. رفاه اجتماعی، ۴(۱۴)، ۱۰۳-۱۲۴.
- اقلیما، مصطفی (۱۳۸۳). تکنیک‌های ارتباط با فرد و خانواده. تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی.
- بختیاری، افسانه و دیگران (۱۳۹۸). نقش معنویت بر نظام سلامت خانواده از دیدگاه اسلام. اسلام و سلامت، ۴(۱)، ۲۸-۳۸.
- برکو، ری ام و دیگران (۱۳۸۶). مدیریت ارتباطات. ترجمه سیدمحمد اعرابی و داود ایزدی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- بستانی خالصی، زهرا و دیگران (۱۳۹۶). تبیین راهبردهای آموزش سلامت جنسی مبتنی بر توانمندسازی. تحقیقات کیفی در علوم سلامت، ۶ ۲۵۳-۲۶۵.
- بهشتی، احمد (۱۳۸۲). خانواده در قرآن. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- پشنندی، شادی و دیگران (۱۳۸۸). مروری بر فرایند ترجمه و تطابق فرهنگی پرسش‌نامه‌ها. راهبردهای آموزش، ۲، ۱۱۷-۱۲۰.
- جعفر بن محمد رضی الله عنه (۱۴۰۴ق). الجعفریات. قم: دار الحدیث.
- چاوشی، منصوره‌سادات و دیگران (۱۳۹۸). اثربخشی آموزش مبتنی بر مدل بومی خانواده شادی‌محور بر عملکرد خانواده. مطالعات زن و خانواده، ۱، ۹۷-۱۱۵.
- حافظی، مجتبی و دیگران (۱۴۰۱). تدوین مدل مفهومی مرکزیت بخش ناهنجار به خود در منابع اسلامی، فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۱۱(۴۲)، ۳۷-۷۲.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لإحياء التراث.
- حسن‌زاده، صالح (۱۳۹۳). عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- حسین، فیاض (۱۳۹۷). ویژگی‌های خانواده سالم در قرآن و دلالت‌های تربیتی آن. رساله دکتری قرآن و علوم - گرایش علوم تربیتی. قم: جامعه المصطفی العالمیه.
- خبازیان، مهسا (۱۴۰۱). پیش‌بینی عملکرد اجرایی دختران دبستانی بر اساس متغیرهای مادرانه (نشخوارهای فکری زناشویی؛ تجربه هیجانی نسبت به همسر، روابط خانوادگی) در شهر اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مشاوره مدرسه. دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان).
- دبند خسروی، مطهره (۱۳۹۴). خانواده آرمانی از دیدگاه امام علی علیه‌السلام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی. دانشکده علوم انسانی دانشگاه یزد.
- دبلی، شهاب‌الدین احمد بن محمد (۱۳۵۶ق). الفردوس بما أثر عن رسول الله من الحدیث. حیدرآباد دکن: دائرة المعارف العثمانیه
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن. بیروت: دار العلم.

- رهنمایی، سیداحمد (۱۳۸۶). *آشنایی با اصول و فنون مشاوره*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- سالاری فر، محمدرضا (۱۳۹۱). *درآمدی بر نظام خانواده در اسلام*. تهران: هاجر.
- سفیری، خدیجه و جزایری، مهناز (۱۳۸۴). *روابط خانوادگی و کنش مبتنی بر دل بستگی عاطفی تعمیم یافته در جوانان*. *جامعه‌شناسی ایران*، ۴(۴)، ۱۶۶-۱۸۴.
- شریفی، عنایت‌الله و لطفی، مهرعلی (۱۳۹۲). *سبک زندگی خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم*، ۱۰۰-۸۱، ۱۴(۴)، ۱۰۰-۸۱.
- صدوق، محمد بن علی (۱۳۸۱). *الخصال*. ترجمه محمدباقر کمره‌ای. قم: کتابچی.
- صدوق، محمد بن علی (۱۴۱۳ق). *من لا یحضره الفقیه*. قم: جماعه المدرسین فی الحوزة العلمیه.
- طباطبایی، سیدمحمد کاظم (۱۳۹۰). *منطق فهم حدیث*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- طباطبایی، سیدمحمد حسین (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۶). *مکارم الاخلاق*. قم: حبیب.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق). *الأمالی*. تحقیق: قسم الدراسات الإسلامیه. قم: مؤسسه البعثة.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق). *تهذیب الأحکام*. تحقیق: حسن الموسوی خراسان. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- عباسی، مهدی (۱۳۹۷). *تدوین مدل مفهومی و طرح‌نمای درمانی لذت‌بری سعادت‌نگر بر اساس منابع اسلامی در نشانگان افسردگی*. رساله دکتری روان‌شناسی. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- عزیزی جابر (۱۳۹۹). *بررسی تأثیر حسن خلق بر استحکام خانواده*. نهمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روان‌شناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
- علی بن موسی الرضا علیه السلام (۱۴۰۶ق). *الفقه المنسوب الی الإمام الرضا علیه السلام (المشهور بفقهِ الرضا علیه السلام)*. تحقیق: مؤسسه آل‌البتی علیهم السلام.
- مشهد: المؤتمر العالمی للإمام الرضا علیه السلام.
- غفاری، داریوش (۱۳۹۹). *معنایابی سلامت اجتماعی سالمندان*. *پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده*، ۸(۱۸)، ۱۵۹-۱۸۶.
- قمری، محمد و خوشنام، امیرحسین (۱۳۹۰). *بررسی رابطه عملکرد خانواده اصلی و کیفیت زندگی در بین دانشجویان خانواده‌پژوهی*، ۷(۲۷)، ۳۴۳-۳۵۴.
- قنادان، منصور (۱۳۷۵). *جامعه‌شناسی مفاهیم کلیدی*. تهران: آوای نور.
- کاظمیان، سمیه و دیگران (۱۳۹۲). *طراحی الگوی آموزشی حل تعارض خانواده: بر مبنای دیدگاه انسان‌شناسانه آیت‌الله جوادی آملی*. *فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی؛ ویژه‌نامه (سبک زندگی)*، ۴(۱۳)، ۳۳-۵۲.
- کرد، مؤگان و دیگران (۱۳۹۹). *تحلیل مفهوم «زندگی خوب» در رویکرد «سعادت‌گرا» به‌منظور تدوین هدف‌های تربیت*. *پژوهش‌نامه مبانی تعلیم‌وتربیت*، ۱۰، ۹۶-۱۱۵.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الکافی*. تصحیح: علی‌اکبر غفاری. تهران: دار الکتب الإسلامیه.

گلدنبرگ، ایرنه و گلدنبرگ، هربرت (۱۳۸۵). *خانواده‌درمانی*. ترجمه حمیدرضا حسین‌شاهی برواتی، سیامک نقشبندی و الهام ارجمند. تهران: روان.

متقی هندی، علی بن حسام‌الدین (۱۴۱۴ق). *کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال*. بیروت: مؤسسه الرساله.

متقی هندی، علی بن حسام‌الدین (۱۴۱۹ق). *کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال*. بیروت: دار الکتب العلمیه.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق). *بحارالانوار*. بیروت: مؤسسه الوفاء.

محمدی، بهناز و دیگران (۱۳۹۳). بررسی نقش دین‌داری و ابعاد آن در پیش‌بینی تعهد زناشویی کارکنان سازمان بهزیستی خراسان شمالی. *دین و سلامت*، ۱(۲)، ۱۵-۲۴.

مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۴ق). *الأمالی*. تحقیق: مؤسسه النشر الإسلامی. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.

مهدوی کنی، صدیقه (۱۳۹۲). اصول حاکم بر روابط اعضای خانواده در نظام معرفتی اسلام. *فقه و حقوق خانواده*، ۱۸، ۱-۲۸.

مینوچین، س. (۱۳۷۳). *خانواده و خانواده‌درمانی*. ترجمه باقر ثنائی. تهران: امیرکبیر.

نوری، میرزا حسین (۱۳۶۹). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. تهران: آل البيت علیهم‌السلام.

نوری، نجیب‌الله و مهدوی، محدثه (۱۴۰۱). بایسته‌های ارتباط کلامی در خانواده بر پایه منابع اسلامی. *مطالعات روان‌شناسی با رویکرد اسلامی*، ۳(۶)، ۹-۲۰.

Argyle, M. (2001). *The psychology of happiness*. London: Rutledge.

Brog, C., Fagerström, C., Balducci, C., Burholt, V., Ferring, D. & Werber, G. (2008). Life satisfaction in 6 european contries: the relationship to health, self-esteem, and social and financial resources among people (Aged 65-89) with reduced functional copacity. *Geriatric nurs*, 29, 48-57.

Carr, A. (2012). *Family Therapy: Concepts and Process and Practice*. Malden: John wily & sons.

Dai, L. Wang, L. (2015). Review of family functioning. *Open Journal Of Scocial Sciences*, 3(12), 134-141.

DePaul, N. (2006). Healthy family functioning relationship advice & relationship tips. *J Council for Relationships*, 215, 382-680.

Dickstein, S. (2007). Family mealtime functioning, maternal depression, and early childhood outcomes. *Journal of Family Psychology*, 12, 23-40

Dong, Q. (2005). The impact of family communication patterns and perception of risky behavior: A social cognitive perspective. *Journal of the Northwest Communication Association*, 34, 93-106.

Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The

broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218-226.

Gill, T. (1994). A critical appraisal of the quality-of-life measurements. *JAMA*, 272(8), 6. 24-37

Glaser, Barney G. & Strauss, Anselm L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*, Chicago, Aldire.

Gottman, J. M. (1994). *Why Marriages Succeed or Fail: And How You Can Make Yours Last*. New York: Simon & Schuster.

Hefferon, k. & Boniwell, l. (2011). *positive psychology, theory, Research and Application*. London: Open University Press.

J. Vitte (2016). "The Most Important Idea in the World: An Introduction", In : J. Ed .(*Handbook of Vittersø Eudemonic Well-Being* (p.1-26).

Koesten, J., Anderson, K. (2004). Exploring the influence of family communication patterns, cognitive complexity, and interpersonal competence on adolescent risk behavior. *Journal of Family Communication*, 4, 99-121.

Peterson, C. & Seligman, M. E. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Washington: American Psychological Association.

Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2001). *On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being*. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141-166.

Seligman, M. E. (2011). *Flowish: A visionary new understanding for happiness and well-being*, Simon and Schuster

Spannagel, C. & Glsser-Zikuda, M. (2005). Schroeder U. Application of qualitative content analysis in user-program interaction research. *Forum Qual Soc Res*, 6(2), 29.

Strauss, A. & Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.